

Psalm 59:10 – Op wie wijst hier het woord ‘sterkte’?

Er is in Psalm 59:10 een opmerkelijk verschil in weergave tussen een aantal vertalingen.

- Stond daar oorspronkelijk ‘*zijn* sterkte’? En zo ja, op wie David doelt dan?
- Of stond er ‘*mijn* sterkte’, zoals ook in vers 18? In dat geval wordt er ook in vers 10 op God gedoeld - heel wat vertalers lijken die mening te zijn toegedaan.

In het verlengde hiervan is er nog een verschil. Staat er in vers 10 het woord **eS].móraah** met de betekenis ‘ik wil letten/wachten op’? Sommige vertalers veronderstellen daar conform vers 18 ook de uitdrukking **azaméeraah**, ‘ik zal zingen/musiceren’.

Het belang van deze kwestie gaat verder dan alleen deze tekst. Psalm 59:10 is een interessante casus in verband met de vraag of de beschikbare Hebreeuwse grondtekst in alle gevallen de beste representatie is van het origineel - die heeft in de loop der eeuwen overigens wel op details wijzigingen ondergaan. In het verlengde daarvan zou men zich ook kunnen afvragen welke van de

beschikbare grondteksten het dichtst bij het origineel komt – wie de voorkeur geeft aan oudere grondteksten heeft daar ongetwijfeld bepaalde redenen voor.

Maar om te beginnen Psalm 59:10. Hieronder een overzicht van de verzen 10 en 18 in een aantal vertalingen, verdeeld in drie categorieën betreffende de weergave van vers 10:

- a) vertalingen die daar ‘*zijn* sterkte’ schrijven,
- b) vertalingen die, expliciet of impliciet (*TLVG*), vertalen met ‘*mijn* sterkte’, en
- c) vertalingen die in plaats van ‘*wachten op, letten op*’ spreken over ‘*musiceren/zingen voor*’.

Psalm 59:10

Psalm 59:18a en b

Transliteratie van de grondtekst: "oezoo eeléchaa eS].móraah

"oezle eeléchaa azaméeraah

Woord voor woord-weergave:

zijn sterkte tot u wil ik opletten/wachthouden
want God mijn hoge burcht

mijn sterkte voor u wil ik spelen
want God mijn hoge burcht

a.

Statenvertaling:

Tegen zijn sterkte zal ik *op* U wachten;
want God is mijn Hoog Vertrek.

Van U, o mijn Sterkte! zal ik psalmzingen;
want God is mijn Hoog Vertrek,

Herzlene Statenvertaling:

Tegenover zijn macht wacht ik op U,
want God is mijn veilige vesting.

Voor U, mijn kracht, zal ik psalmen zingen,
want God is mijn veilige vesting,

Soncino ... Bible – The Psalms:

Because of his strength, I will wait for Thee;
For God is my high tower.

O my strength, unto Thee I will sing praises;
For God is my high tower.

A.C. Feuer - Tehillim:

Power is his – for You do I wait,
For God is my stronghold.

My Power – to You shall I sing,
For God is my stronghold.

b.

NBG:

Mijn sterkte, op U wil ik acht slaan,
want God is mijn burcht.

Mijn sterkte, U wil ik psalmzingen;
want God is mijn burcht,

Gerhardt/van der Zeyde:

Op ù blijf ik zien, o mijn sterkte,
Een vaste burcht heb ik: God.

O mijn sterkte, voor u zij mijn harplied:
“een vaste burcht heb ik: God,

Willibrordvertaling (1996):

Mijn kracht, ik vertrouw op U,
want U, o God, bent mijn vesting.

Mijn kracht, U wil ik loven,
ja, God is mijn vesting,

Groot Nieuws Bijbel:

God, ik reken op uw kracht,
want u bent voor mij een burcht.

Ik zal zingen voor u, want u geeft mij kracht.
God, u bent mijn burcht,

NBV:

Mijn sterkte, aan u houd ik mij vast,
ja, God is mijn burcht.

Mijn sterkte, voor u wil ik zingen,
mijn burcht is God,

Naardense Bijbel:

mijn sterkte, op ú blijf ik wachten,
ja, God is mijn vaste burcht.

Die mijn kracht zijt, voor ú maak ik muziek,
ja, God is mijn vaste burcht!

NW (vers 9):

O mijn Sterkte, op u wil ik voortdurend acht slaan;
Want God is mijn veilige hoogte.

O mijn Sterkte, u wil ik bezingen met melodieën,
Want God is mijn veilige hoogte,

TLVG:

Op U, o Sterkte, op U zal ik letten
– God is immers mijn vesting,

O, mijn Sterkte, laat mij voor U musiceren
– mijn vesting immers is God,

NIV (vers 9):

O my Strength, I watch for you;
You, O God, are my fortress,

O my Strength, I sing praise to you;
You, O God, are my fortress,

Buber/Rosenzweig – Praelungen:

Meine Trutzwehr! Ich warte dir zu.
Ja, Gott ist mein Horst!

Meine Wehr! Ich spiele dir auf:
Ja, Gott ist mein Horst!

c.

Baethgen:

Mein Hort, von dir will ich singen,
Denn Jahve ist meine Burg.

Mein Hort, von dir will ich singen,
Denn Jahve ist meine Burg.

Rudolf Kittel:

Mein Hort, dir will ich singen,
denn Gott ist meine Burg.

Mein Hort, von dir will ich singen,
denn Gott ist meine Burg.

Hans Schmidt:

(identiek gemaakt aan het complete vers 18)

Mein Hort, dir will ich spielen,
Ja, Gott ist meine Burg.

Merkwaardig, de hierboven genoemde grondtekst komt eigenlijk in alle Hebreeuwse Bijbels voor, en dat is ook een van de redenen van de vraagstelling. Zowel de tekst in de Rabbijnse Bijbel door Jacob ben Chajim Ibn Adonijah uit 1525, de verbeterde versie door Johannes Buxtorf, de nu veel gebruikte Biblia Hebraica Stuttgartensia (BHS) gebaseerd op de Codex Leningradensis uit 1008, de nog wat oudere Codex Aleppo, *in al die gevallen* vinden we de volgende tekst:

- in vers 10: "oezoo (עזו) - hier even zonder klinkertekens geschreven), ‘*zijn* sterkte’, plus het woord **eS].móraah**,
- in vers 18 staat "oezle (עזל), ‘*mijn* sterkte’, Davids bevrijdende God, plus het woord **azaméeraah**.

Daardoor bevreemdt het dat zoveel vertalingen in vers 10 die Hebreeuwse tekst hier niet volgen. De vraag is dus: Waarom?

Een eerste overweging is het feit dat de beschikbare Hebreeuwse 'grondtekst' weliswaar heel nauwkeurig is, maar niet per definitie precies conform 'de originele tekst' – dat kan men wel aannemen maar niet aantonen.

De grondtekst van een geschrift is de tekst die als basis of grondslag dient voor dat geschrift, de tekst waar de vertaler mee werkt; dus als het om een Bijbelvertaling gaat, dan is de grondtekst voor de Hebreeuwse geschriften van de Bijbel de basistekst in die brontaal. Maar de oorspronkelijke geschriften zijn er niet meer. Onder andere door de vergankelijkheid van het materiaal en door het gebruik op meerdere plaatsen tegelijkertijd moesten er van tijd tot tijd afschriften worden gemaakt; het origineel is niet meer te raadplegen. Het afschrijven werd doorgaans met grote toewijding en precisie gedaan, beslist, de tekst heeft als geheel toch een hoge graad aan nauwkeurigheid en betrouwbaarheid. Maar dat neemt niet weg dat we het met afschriften van afschriften van afschriften moeten doen. En bij het afschrijven zijn er, ook al is het maar miniem, aantoonbaar veranderingen ingeslopen.

Daardoor kunnen we wetenschappelijk gezien niet met zekerheid zeggen wat de oorspronkelijke tekst was.

Het is helaas niet anders: 'de grondtekst' is in dit geval iets anders dan 'de originele tekst'. Dat blijkt al uit het bestaan van verschillen en varianten.

Dat is geen ontkenning van de grote nauwkeurigheid van de overlevering en de betrouwbaarheid van de tekst, integendeel. De Hebreeuws-Aramese Bijbel, de Tenach, is in feite een verzameling van tientallen boekrollen met ieder hun eigen geschiedenis van ontstaan en bewaren. Was het kopiëren van geschriften, contracten, documenten, boekrollen en (later) boeken was sowieso al een belangrijke arbeid waarbij nauwkeurigheid van groot belang was, bij de heilige boekrollen was die precisie nog klemmender - en die was er meestentijds ook. Vanaf het moment dat een boek als heilig werd beschouwd, werd het met bijzondere zorg omgeven, ook qua afschrijven. Toen de tempel er nog was werden de heilige handschriften daar bewaard; van daaruit werden ze keer op keer afgeschreven; later gebeurde dat elders. Wikipedia verhaalt onder het lemma *Masoretic Text*:

The Talmud (...) states that a standard copy of the Hebrew Bible was kept in the court of the Temple in Jerusalem for the benefit of copyists; there were paid correctors of Biblical books among the officers of the Temple (Talmud, tractate Ketubot 106a). (...) Another Talmudic story, perhaps referring to an earlier time, relates that three Torah scrolls were found in the Temple court but were at variance with each other. The differences were then resolved by majority decision among the three. (...)

Het bestaan van verschillen en varianten wordt ook door het beschikbare materiaal bevestigd. Dat is al van oudsher zo, maar werd keer op keer bevestigd door iedere latere ontdekking van relevant en vaak veel ouder materiaal.

- Te denken valt bijvoorbeeld aan de ontdekking in de 19^e eeuw van waardevolle documenten in de opslagruimten bij een synagoge, zoals de bekende 'Geniza van Caïro', de opslagruimte voor niet-meer gebruikte rollen en boeken in de Ben Ezra-synagoge in het oude Caïro. Een schat van vele tienduizenden fragmenten van allerlei aard! Ook elders vond men dergelijke ruimten met belangwekkende documenten.
- Verder zijn er de rollen die tussen 1947 en 1956 bij Qumran aan de Dode Zee werden gevonden. Deze rollen dateren van voor het begin van de jaartelling. Daaronder waren ook gedeelten van de Bijbel, zoals de beroemde Jesaja-rol, maar ook andere gedeelten waaronder de Psalmen; ook die rollen zijn afgeschreven van bestaande bronteksten daterend van ver voor de Masoretische periode (de 7^e tot 10^e eeuw toen de z.g. Masoretische geleerden de heilige tekst conserveerden). Hierover staat er in hetzelfde lemma op Wikipedia:
The discovery of the Dead Sea Scrolls at Qumran, dating from c.150 BCE-75 CE, shows however that in this period there was not always the scrupulous uniformity of text that was so stressed in later centuries. The scrolls show numerous small variations in orthography, both as against the later Masoretic text, and between each other.

Door de grote mate van overeenkomst zijn deze rollen in elk geval een bevestiging van de grote nauwkeurigheid van de latere Masoretische teksten, maar ze tonen tegelijk aan dat er ook verschillen zijn. Dus 'perfect naar de letter' is niet de werkelijkheid.

- Ook zijn er de oudste vertalingen. Daaronder vertalingen van vóór de verwoesting van de tweede tempel in het jaar 70, zoals de Griekse Septuaginta. Ook werd er naar het Aramees vertaald, de z.g. Targoem; een vertaling die aanvankelijk mondeling werd doorgegeven, maar die later op schrift werd gesteld (de Targoem Onkelos van de Mozaische boeken, de Targoem Jonathan van de Geschriften waaronder de Psalmen) - de Targoem werd dikwijls geraadpleegd bij de verklaring van de tekst, ze bevatten soms kleine variaties. Dat zijn dus vertalingen die waren vervaardigd ten behoeve van joden die de oorspronkelijke taal niet meer voldoende machtig waren. Ook die werden uiteraard vertaald op basis van een grondtekst.
- Wikipedia schrijft in het lemma *Septuagint*:
The most widely accepted view today is that the original Septuagint provided a reasonably accurate record of an early Hebrew textual variant that differed from the ancestor of the Masoretic text as well as those of the Latin Vulgate, where both of the latter seem to have a more similar textual heritage.

Ook die variaties kunnen van belang zijn. Het is beslist niet zo dat zij dezelfde zwaarte hebben als de beschikbare Hebreeuwse teksten, maar in moeilijke gevallen, bij duistere passages kunnen dergelijke vertalingen nuttig zijn om te raadplegen; ze kunnen dienen als aanvullend tekstbewijs. Wikipedia merkt onder het lemma *Masoretic Text* het volgende op:

The MT was primarily copied, edited and distributed by a group of Jews known as the Masoretes between the 7th and 10th centuries CE. Though the consonants differ little from the text generally accepted in the early 2nd century (and also differ little from some Qumran texts that are even older), it has numerous differences of both greater and lesser significance when compared to (extant 4th century) manuscripts of the Septuagint, a Greek translation (made in the 3rd to 2nd centuries BCE) of the Hebrew Scriptures that was in popular use in Egypt and Israel and that is believed by scholars to be the source often quoted in the New Testament.

Het is niet voor niets dat vertalers niet alleen de Masoretische Tekst raadpleegden, maar bv. ook de Targoem. Al vanaf de oudste Rabbijnse Bijbels (vanaf begin 16^e eeuw) stonden de Masoretische Tekst en de Targoem precies naast elkaar op dezelfde bladzijde met daaromheen rabbijnse commentaren; dat waren dus eigenlijk 'polyglot'-teksten, meerdere talen naast elkaar. Ook waren er de echte polyglot-Bijbels (zoals de Antwerpse Polyglot) met tot wel zes talen naast elkaar – waaronder ook de Griekse Septuaginta en de Latijnse Vulgaat. Vertalers die de Rabbijnse Bijbel gebruikten (daaronder in Engeland de vertalers van de z.g. King James-vertaling en in de Lage Landen de Statenvertaling), die zagen naast de Hebreeuwse tekst in ieder geval ook de Aramese Targoem en daarnaast ook de verdere commentaren. Ook raadpleegden zij de Septuaginta, de Vulgaat en andere bestaande vertalingen.

C.M.L. Verdegaal heeft in zijn boek *De statenbijbel en de rabbijnen* een gedetailleerde studie gemaakt naar de vertaling van Job in de Statenvertaling. Dat deed hij een en ander aan de hand van historische aantekeningen (aantekeningen die hij 'Tekst A', 'tekst B', etc. noemt) en een inventarisatie van de beschikbare boekwerken. Hij schrijft (op blz. 115 in zijn boek):

In het Job-manuscript wordt de Septuaginta een aantal malen in Grieks schrift geciteerd (...)

De vertalers van het boek Job hadden in ieder geval in de Biblia Regia van Antwerpen de beschikking over een editie van de Septuaginta. Deze Polyglot bevond zich, zoals reeds eerder vermeld, in de bibliotheek van Bogerman. (...)

Zoals boven al geconstateerd werd, beschikte Bogerman over de Targoem in de Biblia Regia van Antwerpen. Naast de Aramese tekst was ook de Latijnse vertaling van de Targoem in deze editie voorhanden. Dat hij de vertaling ook daadwerkelijk geconsulteerd heeft blijkt uit het feit dat een citaat van deze vertaling voorkomt in de notities van tekst A.

We mogen ervan uitgaan dat vertalers dit op een gewetensvolle manier deden. Zeker vanaf het moment dat men de beschikking kreeg over een betrouwbare grondtekst en de kennis er was om die te vertalen, trachtte men immers zo dicht mogelijk bij die bron te blijven. Maar aanvullend materiaal werd wel beschouwd en, zij het schaars, ook gebruikt.

Over de vertalingen onder die aanvullende bronnen: ook toen die in oude tijden werden vervaardigd, werd er betekenis gelegd in moeilijke passages, en dat gebeurde volgens de inzichten van de vertaler en de traditie waar die in stond, maar het is de vraag of dat ook altijd was wat het origineel beoogde – dat probleem was en is inherent aan het proces van vertalen. Dat betekent niet dat daar waar de Targoem of Septuaginta afwijken van de Masoretische Tekst, zij een afwijking van het origineel presenteren; het is ook niet ondenkbaar dat zij een niet meer bestaande tekstvariant representeren. Maar het is juist die ongewisheid die een deel van het probleem vormt.

Een bijkomend aspect is dat de Masoretische Tekst ook niet één corpus is, deze teksten (hoe nauwkeurig ook overgedragen) zijn niet absoluut vrij van afwijkingen. Sowieso was er voorafgaande aan de Masoretische arbeid al sprake van het vervaardigen van afschriften, dat gebeurde door de z.g. Soferiem, eerdere afschrijvers. Die verrichtten hun arbeid natuurlijk ook op een gewetensvolle manier, maar brachten hier en daar ook wel 'verbeteringen' aan. Wel gaf men die wijzigingen door, maar het verschijnsel is niet zonder betekenis.

De verwoesting van de tempel in Jerusalem bracht grote veranderingen in de wijze waarop de heilige boeken werden bewaard en afgeschreven; ook is er waarschijnlijk veel verloren is gegaan. Onder *Masoretic text* schrijft Wikipedia:

Very few manuscripts are said to have survived the destruction of Jerusalem in 70 CE. This both drastically reduced the number of variants in circulation, and gave a new urgency that the text must be preserved. (...)

Men kan natuurlijk aannemen dat datgene wat overbleef de oorspronkelijke tekst representeerde. Toch waren er geringe variaties aanwezig in het materiaal.

Eeuwen later ontfermden de z.g. Masoreten zich over wat er aan afschriften was en zij conserveerden de ontvangen tekst zoals die was met grote nauwkeurigheid - maar latere nauwkeurigheid compenseert niet alle eerdere afwijkingen. De Masoreten lieten de tekst zoals die was, ook al zagen ze hier en daar een fout; hun bevindingen noteerden zij in de kantlijn. Dat simpele feit toont al aan dat de ontvangen medeklinkertekst niet absoluut foutloos was, ook al staat de tekst zelf inhoudelijk als uiterst betrouwbaar bekend. Ook werden de Masoreten geconfronteerd met de dreigende teloorgang van de juiste uitspraak; ze hebben veel gedaan om dat alles te bewaren en ontwikkelden technieken om de uitspraak te documenteren. Daarbij werden er wel bepaalde letters ingevoegd die als klinker fungeerden, de 'leesmoeders', ook ontwikkelde men de klinker- en accenttekens. Samenvattend, de Masoretische Tekst (MT) is de tekst die door de Masoreten werd geconserveerd en die bestaat uit

- a) de medeklinker- of consonantentekst,
- b) de klinker- en accenttekens en daarnaast ook nog
- c) belangrijke aanvullende informatie, de z.g. Masorah.

Daarbij komt nog een ander feit. Er waren verschillende Masoretische 'scholen', gevestigd in verschillende plaatsen.

Wikipedia schrijft onder het lemma *Masoretic Text*:

The current received text finally achieved predominance through the reputation of the Masorettes, schools of scribes and Torah scholars working between the 7th and 11th centuries, based primarily in Palestine in the cities of Tiberias and Jerusalem, and in Babylonia. These schools developed such prestige for the accuracy and error-control of their copying techniques that their texts established an authority beyond all others.

Verschillende Masoretische 'scholen' die, voor zover bewaard, hier en daar onderling ook wel weer van elkaar verschilden. De 'school van Ben Ascher' wordt als de belangrijkste gezien, hoewel ook verschillende codices uit dezelfde Ben Ascher-school op enkele plaatsen geringe afwijkingen vertonen. Niettemin is die tekstfamilie het meest compleet bewaard gebleven en heeft de reputatie van bijzonder grote nauwkeurigheid, voortlevend in de momenteel gebruikte grondteksten.

Dat betekent dat er diverse soorten tekstverschillen te onderscheiden zijn:

- tekstverschillen gesignaleerd binnen de Ben Ascher traditie,
- tekstverschillen tussen Masoretische 'scholen' onderling,
- tekstverschillen met andere bronnen, zoals Dode Zee-rollen en andere documenten in de brontaal,
- tekstverschillen met oude vertalingen, zoals Targoem, Septuaginta, Vulgaat, etc.

In de loop van de tijd zijn er, zoals gememoreerd, door allerlei vondsten en onderzoek nieuwe gegevens aan het licht gekomen, en die kunnen invloed hebben op de grondtekst en de vertaling.

Een belangrijk aspect is het ontstaan van de kunst van het drukken van boeken, eensluitende kopieën van eenzelfde tekst konden worden verspreid en gebruikt. Dat begon tegen het einde van de Middeleeuwen, eerst als blokdruk, later op basis van losse letters. In die tijd groeide binnen de christelijke wereld de interesse voor de brontalen van de Bijbel, en daarmee dus ook de belangstelling voor Hebreeuws en Aramees. In het verlengde daarvan was er (niet overal!) de wens om betrouwbare Bijbels in de volkstaal te presenteren. Daardoor groeide de belangstelling voor de oorspronkelijke tekst. Naast de animositeit ten opzichte van de joden (men denke aan de Inquisitie in Spanje en de discriminatie/vervolgving van joden in vele delen van Europa), zochten diverse Bijbelgeleerden contact en samenwerking met joodse geleerden.

In de 15^e eeuw werden er al verschillende afzonderlijke Bijbelboeken gedrukt, maar een complete Hebreeuwse Bijbel inclusief de bijbehorende Masoretische gegevens verscheen eigenlijk pas in de 16^e eeuw. In de loop der eeuwen zijn er heel wat uitgaven geweest, die ieder weer poogden het beste te bieden van wat er op dat moment bekend was. Wikipedia geeft een lijst van de belangrijkste uitgaven van de Biblia Hebraica – de lijst is niet compleet, er zijn er meer die apart worden genoemd. Uit deze lijst blijkt in ieder geval ook het voortschrijdend inzicht.

- Daniel Bomberg, ed. **Jacob ben Hayyim ibn Adonijah, 1524–1525**, Venice. The **second Rabbinic Bible**, which served as the base for all future editions. This was the source text used by the translators of the King James Version in 1611 and the New King James Version in 1982.
- **Everard van der Hooght, 1705**, Amsterdam and Utrecht. This was practically a reprint of the Athias-Leusden edition of 1667; but at the end it has variants taken from a number of printed editions. It has been much prized because of its excellent and clear type; but no manuscripts were used in its preparation. Nearly all 18th century and 19th century Hebrew Bibles were almost exact reprints of this edition.
- **Benjamin Kennicott, 1776**, Oxford. As well as the van der Hooght text, this included the Samaritan Pentateuch and a huge collection of variants from manuscripts and early printed editions; while this collection has many errors, it is still of some value. The collection of variants was corrected and extended by Johann Bernard de Rossi (1784–8), but his publications gave only the variants without a complete text.
- **Meir Letteris, 1852; 2nd edition, 1866** (published British and Foreign Bible Society) The 1852 edition was yet another copy of van der Hooght. The 1866 edition, however, was carefully checked against old manuscripts. It is probably the most widely reproduced text of the Hebrew Bible in history, with many dozens of authorised reprints and many more pirated and unacknowledged ones.
- **Seligman Baer and Franz Delitzsch, 1869–1895** (Exodus to Deuteronomy never appeared)
- **Christian David Ginsburg, 1894; 2nd edition, 1908–1926**. The first edition was very close to the second Bomberg edition, but with variants added from a number of manuscripts and all of the earliest printed editions, collated with far more care than the work of Kennicott; he did all the work himself. The second edition diverged slightly more from Bomberg, and collated more manuscripts; he did most of the work himself, but failing health forced him to rely partly on his wife and other assistants.
- **Biblia Hebraica, first two editions, 1906, 1912**; virtually identical to the second Bomberg edition but with variants from Hebrew sources and early translations in the footnotes (*opm.: heet ook Biblia Hebraica Kittel, BHK naar Rudolf Kittel*)
- **Biblia Hebraica, third edition** based on the Leningrad Codex, **1937** (*opm.: BHK 3^e editie*)
- **Umberto Cassuto, 1953** (based on Ginsburg 2nd edition but revised based on the Aleppo Codex, Leningrad Codex and other early manuscripts)
- **Norman Snaith, 1958** (published British and Foreign Bible Society). Snaith based it on Sephardi manuscripts such as British Museum Or. 2626-28, and said that he had not relied on Letteris. However, it has been shown that he must have prepared his copy by amending a copy of Letteris, because while there are many differences, it has many of the same typographical errors as Letteris. Snaith's printer even went so far as to break printed vowels to match the broken characters in Letteris. Snaith combined the accent system of Letteris with the system found in Sephardi manuscripts, thereby creating accentuation patterns found nowhere else in any manuscript or printed edition.
- **Hebrew University Bible Project, 1965** - Started by Moshe Goshen-Gottstein, this follows the text of the Aleppo Codex where extant and otherwise the Leningrad Codex. It includes a wide variety of variants from the Dead Sea Scrolls, Septuagint, early Rabbinic literature and selected early mediaeval manuscripts. So far, only Isaiah, Jeremiah and Ezekiel have been published.
- The **Koren Bible** by Koren Publishers Jerusalem, **1962**. The text was derived by comparing a number of printed Bibles, and following the majority when there were discrepancies.
- **Aron Dotan**, based on the Leningrad Codex, **1976**
- **Biblia Hebraica Stuttgartensia**, revision of Biblia Hebraica (third edition), **1977** (*opm.: staat bekend als BHS*)
- **Mordechai Breuer**, based on the Aleppo Codex, **1977–1982**
- **The Jerusalem Crown, 2001**: this is a revised version of Breuer, and is the official version used in inaugurating the President of Israel
- **Biblia Hebraica Quinta**, revision of Biblia Hebraica Stuttgartensia; only three volumes (Five Megilloth, Ezra and Nehemiah, Deuteronomy) have been published so far.

Deze opgave is bij lange na niet compleet, maar geeft een indruk van de niet aflatende arbeid. Vanuit historisch oogpunt dienen (naast de vele andere niet-genoemde) ook de volgende uitgaven te worden vermeld.

- De eerste editie van een volledige Hebreeuwse Bijbel door **Abraham ben Chajim**, gedrukt in Soncino, Italië, in **1488**.
- In **1494** verscheen een uitgave door **Gerson ben Moses Soncino**, gedrukt in Brescia. Deze werd door Luther gebruikt voor zijn vertaling.
- De **Eerste Rabbijnse Bijbel** (Mikraot Gedolot) die in **1517** bij Bomberg in Venetië verscheen, bezorgd door **Felix Pratensis** (deze Bijbel werd om een aantal redenen spoedig gevolgd door de bovengenoemde Tweede Rabbijnse Bijbel).
- **Biblia Regia** (Koningsbijbel of Antwerpse Polyglott), rond **1566-1573** in Antwerpen gedrukt door Christoffel Plantijn, onder auspiciën van de Spaanse koning Philips II en gecoördineerd door diens vertrouweling **Benito Arias Montano**.
- **Biblia Hebraica Rabbinica** door **Johannes Buxtorf, 1618/19**. De Statenvertalers gebruikten de zogeheten Tweede Rabbijnenbijbel van Jacob ben Chayyim (ook genaamd de Bombergiana), waarschijnlijk deze Buxtorf-editie.

Als we de bovenstaande lijst beschouwen, dan vertonen de verschillende grondtekstvarianten onderling bepaalde verschillen. Dat zijn

- a) echte of vermeende correcties van fouten in eerdere uitgaven,
- b) tekstverbeteringen ten gevolge van nieuwe ontdekkingen: brondocumenten van dikwijls een oudere datum en een grotere betrouwbaarheid; voorbeelden zijn de Codex Leningradensis en de Codex Aleppo en
- c) aanvullende gegevens die in het 'kritisch apparaat', de op- en aanmerkingen hun plek vonden.

ad a)

Als voorbeeld van dat eerste punt, op www.bibliahebraica.com staat over de Tweede Rabbijnse Bijbel (Mikraot Gedolot) door Jacob ben Hayyim ibn Adonijah het volgende:

First published in 1525 by Daniel Bomberg in Vienna, the Mikraot Gedolot was edited by the masoretic scholar Yaakov ben Hayyim. All of its elements - Text, mesorah, targum, and commentaries were based upon the manuscripts that Ben Hayyim had at hand (but he did not always have access to the best ones).

The Mikraot Gedolot of Ben Hayyim, though hailed as an extraordinary achievement, was riddled with thousands of technical errors. It nevertheless served as the textual model for nearly all later editions until modern times.

With regard to the biblical text, many of Ben Hayyim's errors were later corrected by Menachem di Lonzano and Shlomo Yedidiah Nortzi. It is only in the last generation that fresh editions of the Mikraot Gedolot based directly on manuscript evidence have been published.

The Mikraot Gedolot of Ben Hayyim served as the textus receptus for the King James Version of the bible in 1611.

ad b)

Als voorbeeld van het tweede punt, algemeen wordt aangenomen dat de vondst van de Codex Leningradensis (waarschijnlijk daterend uit 1008) van eminent belang was. Naast een bevestiging van de algemene grote nauwkeurigheid van de bestaande tekst was het ook een belangrijke stap voorwaarts. Voor het eerst was er een enkele complete codex met alle Bijbelboeken, en dat volgens de beste Masoretische traditie, die van Ben Ascher, de medeklinkertekst met klinker- en accenttekens en in de marges en aan het eind de Masorah.

ad c)

Als voorbeeld van het derde punt, is het interessant om te beschouwen wat nu de verschillen zijn tussen de derde editie van Biblia Hebraica Kittel (BHK) en de Biblia Hebraica Stuttgartensia (BHS). Beide uitgaven zijn gebaseerd op Codex Leningradensis, dát is de tekst die ze hebben, en dat zal ook gelden voor de opvolger daarvan, de Biblia Hebraica Quinta (BHQ). Dat is een interessant punt: de verschillen tussen de opeenvolgende versies zitten niet in de medeklinkertekst die ze gebruiken (daarin zit dan ook niet het reden voor de nieuwere edities), maar zitten meer in het z.g. 'kritisch apparaat' met op- en aanmerkingen, gebaseerd op de Masorah en op aanvullende vondsten, ook met verwijzingen naar Septuaginta, Targoem, Vulgaat en wat dies meer zij. Dat laatste betekent dat als men zich alleen maar zou willen houden aan wat de Hebreeuwse medeklinkertekst, men in feite alle andere relevante bronnen die in het 'kritisch apparaat' vermeld staan terzijde schuift. Dat lijkt niet verstandig en is ook niet wat vertalers door de eeuwen heen hebben gedaan.

Men zou een aantal conclusies kunnen trekken:

- De overgeleverde medeklinkertekst wordt terecht gezien als de belangrijkste bron voor een vertaling.
- Daarnaast zijn de in het 'kritisch apparaat' genoemde Masoretische correcties (met name de leeswijzers, het **k.tiev-q.ré**-systeem) belangrijk om te beschouwen, zeker in die gevallen waarin daardoor echte fouten in de tekst worden gecorrigeerd.
- Verder zijn de andere bronnen die in het 'kritisch apparaat' worden genoemd nuttige aanvullende informatie, waarbij natuurlijk ook een rol speelt in hoeverre die aanvullende bronnen elkaar aanvullen of tegenspreken.

Bij de afweging van de verschillende variaties speelt er natuurlijk nog een andere kwestie. Als de medeklinkertekst objectief gezien een begrijpelijke en goed te vertalen tekst oplevert, dan is er alle reden voor zich daaraan te houden – dat staat vast. Maar er zijn ook passages die duister zijn en daardoor ook moeilijk te vertalen. In die gevallen zal het aanvullende materiaal nuttig kunnen zijn, hoewel ook dan voorzichtigheid geboden blijft.

Dat gezegd hebbend is het goed om te zien wat er over Psalm 59:10a staat:

- In de medeklinkertekst staat sinds jaar en dag "**oezóo** (ׁׁׁ - hier even zonder klinkertekens geschreven), 'zijn sterkte'.
- In de Biblia Hebraica Kittel (BHK), derde editie, stond daarbij echter in de voetnoot al:
 - pl MSS et Vrs "**oezié** (ׁׁׁ)
 - = meerdere handschriften en versies: "**oezié** (ׁׁׁ), dat is dus 'mijn sterkte'.
- In de Biblia Hebraica Stuttgartensia (BHS) staat als voetnoot iets specifieker (afkortingen uitgeschreven):
 - lege(ndum) cum nonn codices manuscripti Septuagint Targum "**oezié** (ׁׁׁ) ut 18
 - = lees met tussen de 11 en 20 codex-manuscripten Septuagint en Targum: "**oezié** (ׁׁׁ), dat is dus 'mijn sterkte', zoals vers 18

Dus diverse relevante Hebreeuwse manuscripten plus Targoem en Septuaginta hebben op deze plaats iets anders dan de medeklinkertekst uit de Codex Leningradensis.

Met deze wetenschap is het goed om te kijken naar de vertaalbaarheid van Psalm 59:10a, of specifieker, levert het woordje "**oezóo** ('zijn sterkte') in deze context en zonder kunstgrepen een begrijpelijke vertaling op?

Om de context te kunnen beoordelen is een beschouwing van Psalm 59 als geheel noodzakelijk. Hieronder de psalm in de TLVG-vertaling, maar dan met voor vers 10a twee aangepaste vertalingen (beide onderstreept):

- links een weergave met 'mijn sterkte', rechts een vertaling met 'zijn sterkte'.

*Voor de concertmeester: op 'Richt niet te gronde';
een puntgedicht op naam van David.
Toen Saul een eenheid eropuit stuurde
om het huis te bewaken teneinde hem ter dood te brengen.*

2 O mijn God, bevrijd mij van mijn vijanden,
3 maak mij onbereikbaar voor wie tegen mij in opstand zijn;
4 o, bevrijd mij toch van wie misdadig zijn,
5 red mij van wie bloed vergieten,
6 want zie, ze hebben geloerd op mijn ziel,
7 gewelddadige lieden trekken tegen mij op
8 – terwijl ik niet opstandig ben geweest of had gezondigd, Jehovah,
9 dus zonder dat er van dwaling sprake was –
10 ze kwamen razendsnel hier en paraat.

Ontwaak toch, mij tegemoet en kom kijken!
Ja U, Jehovah, o God toch, o Strijdmacht, o God van Israël,
sta op om al die heidenen de maat te nemen.
Heb geen genade met allen die zo bezig zijn met verraderlijk onrecht. – *sela* –
Iedere keer, 's avonds, gaan ze als honden tekeer
en spoken rond door de stad.
Zie eens wat zij op doen wellen uit hun mond,
op hun lippen liggen de zwaarden
want 'ach, wie kan het horen?'

Maar U, Jehovah, U lacht hen vierkant uit,
U gaat hen bespotten, al die heidenen.

Zijn sterkte, op U wil ik letten | of: Op U, mijn Sterkte, op U wil ik letten

– God is immers mijn vesting,
de God van mijn verbondenheid komt mij tegemoet,
zodat God mij doet neerzien op wie mij verdrukken.
O dood hen nog niet, opdat mijn volk het niet zal vergeten,
maar doe hen dolen door Uw macht, en doe hen neerstorten dan
– ons schild is Jehovah!

De zonde van hun mond is het woord van hun lippen
– mogen zij in hun trots worden gevangen –
ja, de vervloeking, de bedrieglijke leugen die zij vertellen.
Sla dus toe in toorn, sla toe zodat zij er niet meer zijn
en men alom zal weten dat God over Jakob regeert,
en dat tot de einden der aarde. – *sela* –
Ja, iedere keer, 's avonds, gaan ze als honden tekeer
en spoken rond door de stad.
Ze zwalken rusteloos rond, op zoek om iets te verschalken,
ze zouden eens onverzadigd gaan slapen ...

Maar ik, ik zal Uw sterkte bezingen,
ik zal Uw verbondenheid bejubelen zodra het weer ochtend is.
Stellig zult U mij tot vesting zijn,
een toevlucht op de dag van mijn benauwenis.
O, mijn Sterkte, laat mij voor U musiceren
– mijn vesting immers is God,
de God van mijn verbondenheid.

Het is in elk geval nuttig om de psalm in zijn geheel te lezen, dus tot en met vers 18, en dat twee keer, één keer per variant. Het zal dan onmiddellijk duidelijk zijn dat de lezing 'zijn sterkte' toch wel merkwaardig is:

- in de hele psalm wordt over de vijanden in het meervoud gesproken (als het op die vijanden slaat zou 'hun sterkte' te verwachten zijn); dat meervoud is er ook in vers 9,
- in vers 9 richt de psalmist zich rechtstreeks tot Jehovah,
- vers 10a opent met 'zijn sterkte' – dat is dus de vraagstelling,
- vers 10a is ook rechtstreeks gericht tot Jehovah met de aanroep tot Jehovah, 'op ú wil ik letten'; dat betekent dat het woordje 'zijn sterkte' in dit vers geheel geïsoleerd staat,
- in vers 10b is er een kleine verschuiving naar de 3^e pers. e.v.; er wordt óver Jehovah gesproken, maar dan volkomen logisch als 'mijn vesting' – dat conflicteert dus met 'zijn sterkte'.

Kortom, het woordje 'zijn sterkte' past niet bij wat er direct voor staat en ook niet bij wat er rechtstreeks op volgt en klopt ook niet met het geschetste vijandbeeld.

Het is interessant om te zien hoe de vertalingen die de Hebreeuwse medeklinkertekst volgen met dit probleem omgaan. Hieronder nog even het overzicht daarvan.

	<i>Psalm 59:10</i>	<i>Psalm 59:18a en b</i>
<i>Transliteratie van de grondtekst:</i>	"oezoo eeléchaa eS].móraah	"oezle eeléchaa azaméeraah
<i>Woord voor woord-weergave:</i>	zijn sterkte tot u wil ik opletten/wachthouden want God mijn hoge burcht	mijn sterkte voor u wil ik spelen want God mijn hoge burcht
a.		
<i>Statenvertaling:</i>	<i>Tegen zijn sterkte zal ik op U wachten;</i> want God is mijn Hoog Vertrek.	<i>Van U, o mijn Sterkte! zal ik psalmzingen;</i> want God is mijn Hoog Vertrek,
<i>Herziene Statenvertaling:</i>	<i>Tegenover zijn macht wacht ik op U,</i> want God is mijn veilige vesting.	<i>Voor U, mijn kracht, zal ik psalmen zingen,</i> want God is mijn veilige vesting,
<i>Soncino ... Bible – The Psalms:</i>	<i>Because of his strength, I will wait for Thee;</i> For God is my high tower.	<i>O my strength, unto Thee I will sing praises;</i> For God is my high tower.
<i>A.C. Feuer - Tehillim:</i>	<i>Power is his – for You do I wait,</i> For God is my stronghold.	<i>My Power – to You shall I sing,</i> For God is my stronghold.

Wat bij nadere beschouwing opvalt is dat al deze vertalingen toch iets toevoegen om er een lopende zin van te maken.

De *Statenvertaling* heeft, op zich heel correct, de woorden gecursiveerd die niet in de grondtekst staan maar toegevoegd zijn, met name het woordje ‘tegen’. Dat woordje staat niet in de grondtekst, maar het verzacht wel het probleem. Uiteraard blijft dan de vraag op wie er wordt gedoeld. Het wekt enige verwondering dat de kanttekening bij de *Statenvertaling* op die kwestie wél ingaat, maar de toevoeging van het woordje ‘tegen’ onbesproken laat. Er staat in die kanttekening bij vers 10:

Van mijnen vijand, Saul, die mij veel te machtig en te sterk is, zulks dat ik hem niet kan wederstaan, dat alles zal ik U bevelen, en met geduld wachthouden, verbeidende en uit- of omziende naar uwe hulp en bescherming., waaronder ik veiliger ben dan of ik in een hoog vast slot verzekerd ware.

Het antwoord van de *Statenvertaling* is dus dat met ‘zijn sterkte’ op Saul wordt gedoeld, de vijand die verder alleen in het latere opschrift genoemd staat.

De *Herziene Statenvertaling* volgt de *Statenvertaling* hierin, en voegt het woordje ‘tegenover’ toe.

Ook *The Soncino Books of the Bible – the Psalms* verandert de tekst om een leesbaar geheel te verkrijgen. Toegevoegd werd: ‘Because of ...’. In de voetnoot wordt hier verder niets over gezegd.

De *Tehillim*-vertaling door A.C. Feuer leest de tekst evenmin zoals die er staat, maar maakt ervan ‘power is his’, als een tussenzin. Ook in dat geval zou er in het Hebreeuws iets anders hebben gestaan, dus ook dit is een manier om een duistere tekst begrijpelijk te maken. In de voetnoot verwijst Feuer naar een aantal rabbijnse commentaren:

Power is his [lit. *his power*]. The translation follows *Rashi*, who refers this to the enemy, who has the upper hand in this conflict with David; and *Radak* who applies this to Saul.

Hirsch perceives in these words the rule which influenced all of David’s actions towards Saul: ‘As long as all the royal might and power remain in the hands of Saul, I [David] shall refrain from any belligerent action against him. Patiently and faithfully I wait for You, O God, to take the initiative. It was You who invested Saul with his royal powers, and You alone will decide when to divest him of them.’

Ibn Ezra interprets “oezoo” as a reference to God Himself, of whom we can say *Power is His* alone. Therefore, says David, ‘*For You [alone] do I wait.*’

De bezwaren tegen deze benadering zijn dus dat

- a) zonder dat men dat in eerste aanleg ziet, er iets aan de grondtekst moet worden toegevoegd om tot een begrijpelijke zin te komen,
- b) en dat de resulterende gedachte als enige in enkelvoud verwijst naar degene die achter de vijanden (meervoud) stond – het opschrift biedt hier uitkomst.

Dat zijn geen dramatische bezwaren, maar ze zijn er wel.

Daartegenover staan de aanwijzingen uit diverse Hebreeuwse handschriften; die hebben in plaats van "oezoo (וְעִזָּו) het woordje "oezié (וְעִזִּי), net als (qua betekenis) oude vertalingen als de Targum en de Septuaginta. Dat leidt zonder toegevoegde woordjes meteen tot een homogene en begrijpelijke vertaling.

Daarbij moet worden opgemerkt dat het verschil tussen de Hebreeuwse letters **waw** (ו) en **jod** (י) zeer gering is; dat kan dus gemakkelijk fouten in de hand werken, zoals ook wel vaker het geval is. Dat gegeven kan echter twee kanten op werken, een begrijpelijk origineel kan beschadigd raken, maar ook kan een moeilijk te begrijpen origineel ten onrechte ‘opgehelderd’ worden. Dit is dus wel een verklaring van het bestaan van het probleem, maar biedt geen oplossing.

Kennelijk is dat de opvatting van de vele vertalers die onder categorie b) werden genoemd.

Daaronder in feite ook de vertaling *Tot lof van God – het Boek der Psalmen*, hoewel in deze vertaling de verwijzing impliciet gedaan wordt. Daar staat: ‘Op U, o Sterkte, op U zal ik letten’. Het zou consequenter zijn om toch te vertalen met ‘Op U, mijn Sterkte, op U wil ik letten’. Daarbij zou ook het hulpwerkwoordje ‘zal’ moeten worden vervangen door ‘wil’; de Hebreeuwse vervoeging van het werkwoord heeft namelijk die betekenis. Het erratum is dienovereenkomstig aangepast.

Er waren ook vertalingen die verder gaan, zij werden onder categorie c) genoemd. Zij zien de problematiek in vers 10 als een verschrijving en veronderstellen dat vers 10 een refrein is dat in vers 18 precies wordt herhaald, zoals hieronder nogmaals weergegeven.

	<i>Psalm 59:10</i>	<i>Psalm 59:18a en b</i>
<i>Transliteratie van de grondtekst:</i>	"oezoo eeléchaa eS].móraah	"oezle eeléchaa azaméeraah
	kié-elohiém miS.gabié	kié-elohiém miS.gabié
<i>Woord voor woord-weergave:</i>	zijn sterkte tot u wil ik opletten/wachthouden want God mijn hoge burcht	mijn sterkte voor u wil ik spelen want God mijn hoge burcht
C.		
<i>Baethgen:</i>	Mein Hort, von dir will ich singen, Denn Jahve ist meine Burg.	Mein Hort, von dir will ich singen, Denn Jahve ist meine Burg.
<i>Rudolf Kittel:</i>	Mein Hort, dir will ich singen, denn Gott ist meine Burg.	Mein Hort, von dir will ich singen, denn Gott ist meine Burg.
<i>Hans Schmidt:</i>	(identiek gemaakt aan het complete vers 18)	Mein Hort, dir will ich spielen, Ja, Gott ist meine Burg.

De basis om dat te doen is echter aanmerkelijk smaller dan voor de onder b) genoemde afwijking, er worden in ieder geval geen Hebreeuwse manuscripten genoemd, en ook de Targoem en Septuaginta hebben dit niet. Deze opvatting c) is meer op een aantal veronderstellingen gebaseerd, namelijk dat de overeenkomst tussen vers 10 en 18 daartoe noopt.

Bovendien, en dat is toch wel interessant, wijzen een aantal commentatoren op het feit dat het Hebreeuwse **eeléchaa eS].móraah** ten onrechte wordt opgevat als 'op u wil ik wachten', 'I will wait for Thee', of soortgelijke bewoordingen. Het werkwoord **Sjaamár** betekent kort gezegd 'houden, bewaken, behoeden, bewaren'. Het heeft daarmee wél de betekenis van 'de wacht houden', maar niet van 'wachten'. Dat is ook niet zo in combinatie met het **eeléchaa**, 'tot u'. *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament* door Brown, Driver & Briggs vermeldt een aantal betekenissen als 'keep, have charge of, guard, retain', etc. De combinatie van de twee woorden zoals hierboven wordt genoemd onder **1b**. 'keep watch and ward', waarbij het woordje **él** wijst naar de persoon op wie het werkwoord slaat, zoals in 1 Sam. 26:15, waar David Abner ter verantwoording roept en hem ondervraagt. Dan gaat het om 'waken over zijn heer, de koning', over David dus. Een aantal vertalingen hebben hier volkomen terecht 'waken over', 'de wacht houden over', 'bewaken van'. Dat is iets anders dan 'wachten op'.

Maar dan Psalm 59:10, Brown, Driver & Briggs scharen deze tekst onder hetzelfde kopje. Diverse vertalingen hebben hier echter, mijns inziens niet geheel correct, 'wachten op' – dat is een andere gedachte en zou een ander Hebreeuws woord veronderstellen. Een aantal andere vertalingen hebben hier nogal verschillende uitspraken ('acht slaan op', 'zien', 'vertrouwen op', 'rekenen op', 'vasthouden aan', 'achtslaan op', 'letten op'). Die verschillen laat ik nu maar voor wat ze zijn, het een is wellicht wat nauwkeuriger dan het ander. Maar het ongemakkelijke dat het in deze psalm noch 'wachten op', noch 'bewaken van' kan betekenen, heeft deze commentatoren ertoe geleid om te veronderstellen dat vers 10 eigenlijk gelijk aan vers 18 moet zijn, dus lezen zij in plaats van **eS].móraah**, 'bewaken', liever **azaméeraah**, 'bezingen, musiceren'.

Friedrich Baethgen vat dat samen in zijn *Handkommentar zum Alten Testament – Die Psalmen*:

Aber alle alten Zeugen haben **"oezle** gelesen, wie v. 18; fast alle neueren Ausleger haben diese Lesart, die als Anrede an Gott allein eine befriedigenden Sinn gibt, angenommen. Ebenso muss aber auch für **eS].móraah** (...) mit dem Syr. nach v. 18 **azaméeraah** eingesetzt werden; wegen **él** vgl. zu v. 18; vgl. auch v. 17. Denn **él Sjaamár** I Sam. 26 15 heisst nicht: vertrauensvoll auf jemand warten oder achten, sondern: auf jemandem wachen um ihn zu beschützen, was im Psalm keinen Sinn gibt. Der jetzige Text beruht auf einem Gehörfehler.

Ook Rudolf Kittel onderschrijft dit in zijn *Kommentar zum Alten Testament – Die Psalmen*:

Lies daher nach v. 18.

Hans Schmidt heeft in zijn *Handbuch zum Alten Testament – Die Psalmen* overigens nog weer andere suggesties, maar wil vers 10 en 11 in ieder geval gelijkkluidend aan vers 18 lezen.

Dat vers 10 oorspronkelijk gelijk moet zijn geweest aan vers 18, het zou natuurlijk kunnen. De beschikbare grondtekst met de kanttekeningen (het beste wat we hebben, en dat is al heel wat), het is niet per definitie gelijk aan het origineel. Maar de genoemde aanwijzingen missen mijns inziens voldoende basis om dat met zekerheid zo te stellen. Ik kan daar dus geen uitspraak over doen; en voor de vertaling *Tot lof van God – het Boek der Psalmen* heb ik mij zoveel mogelijk vast willen aan de grondtekst, met name aan de Biblia Hebraica Stuttgartensia (BHS) met daarbij beschouwing en afweging van de daar opgenomen aanwijzingen en opmerkingen.

Voor het laatst bijgewerkt: 8 augustus 2012